

جناب آقای مهدی صالحی

دانشجو کارشناسی ارشد
رشته حقوق خصوصی
دانشگاه اصفهان

ممنوعیت استفاده از سلاح های کشتار جمعی مطالعه موردی آمریکای جنوبی

منع استفاده از سلاح های کشتار جمعی در آمریکای جنوبی، نه صرفاً یک تعهد نظامی بلکه ضرورتی حقوق بشری و انسانی است. این منطقه با وجود پیشینه ای از رقابت های فناورانه در قرن بیستم، از طریق سازوکارهای شفاف سازی و همکاری متقابل میان دولت ها، به ویژه در قالب معاهده تلاتولکو و نهادهایی مانند ABACC، مسیر خلع سلاح و استفاده صلح آمیز از انرژی هسته ای را برگزیده است. چنین تجربه ای نشان می دهد که همکاری منطقه ای می تواند جایگزینی مؤثر برای منطق بازدارندگی نظامی باشد، هر چند تهدیدات بالقوه همچنان پابرجاست.

چارچوب های بین المللی مانند معاهدات NPT، CWC و BWC و نیز مقررات حقوق بین الملل بشردوستانه و حقوق بشر بین المللی، بنیان حقوقی محکمی برای متع توسعه و کاربرد سلاح های هسته ای، شیمیایی و بیولوژیک فراهم کرده اند. با این حال، اجرای این تعهدات در سطح منطقه ای با چالش هایی چون ضعف نظارت فنی، کمبود منابع و اولویت دادن به ملاحظات سیاسی مواجه است. از منظر حقوق بشر، تهدید یا به کارگیری چنین سلاح هایی مستقیماً حق حیات، سلامت، محیط زیست سالم و کرامت انسانی را نقض می کند و آثار میان نسلی و تبعیض آمیزی بر جوامع محلی و افشار آسیب پذیر برجای می گذارد.

نظام حقوقی آمریکای جنوبی، با بهره گیری از معاهدات جهانی و نهادهای منطقه ای، چارچوبی مناسب برای پیشگیری و پاسخ گویی فراهم کرده است؛ باین حال تقویت ظرفیت های نظارتی، ارتقای شفافیت اطلاعاتی، جبران خسارت قربانیان و الحاق کامل تر به رژیم های بین المللی خلع سلاح، گام های ضروری پیش رو هستند. در نهایت، امنیت پایدار در آمریکای جنوبی نه از مسیر انباشت تسلیحات، بلکه از رهگذر تثبیت حقوق بشر و صیانت از کرامت انسانی در برابر تهدیدات فناورانه حاصل می شود.

کلیدواژگان: آمریکای جنوبی، سلاح های کشتار جمعی، معاهده تلاتولکو، حقوق بشر، خلع سلاح.

مقدمه

استفاده یا تهدید به استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی (Weapons of Mass Destruction) در هر منطقه‌ای، نه تنها یک مسأله نظامی یا امنیتی است، بلکه یک چالش جدی حقوق بشری است. این نوشتار به صورت توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر اسناد و کنوانسیون‌های بین‌المللی مرتبط، مطالعات تاریخی-منطقه‌ای و تحلیل پیامدهای انسانی، حقوقی و نهادی واکنش‌ها تلاش می‌کند وضعیت منطقه آمریکای جنوبی را از منظر حقوق بشر بررسی کند و همچنین به ارزیابی چگونگی تأثیرگذاری این سلاح‌ها بر حقوق بنیادین، تعهدات دولت‌ها و نواقص اجرایی در منطقه می‌پردازد.

زمینه تاریخی و منطقه‌ای: امکانات، مخاطرات و تجربه جنوب آمریکا

آمریکای جنوبی از منظر تاریخی منطقه‌ای است که به واسطه جنبش‌های دولتی و ملی‌گرایانه و رقابت منطقه‌ای در قرن بیستم، در مقاطعی برنامه‌های هسته‌ای فعال یا بالقوه داشته است؛ دو نمونه شاخص آرژانتین و برزیل هستند که هر دو در دهه‌های پایانی قرن بیستم برنامه‌های هسته‌ای نسبتاً بزرگ برای اهداف صلح‌آمیز و نیز ظرفیت‌هایی که می‌توانستند به کاربرد نظامی منتهی شوند، داشتند؛ اما این دو کشور در عمل، مسیر همگرایی و شفافیت را در پیش گرفتند و نهادهای منطقه‌ای و دوطرفه‌ای مانند «آژانس برزیلی-آرژانتینی برای حسابداری و کنترل مواد هسته‌ای» (ABACC) را ایجاد کردند تا تضمین دهند مواد هسته‌ای صرفاً برای اهداف صلح‌آمیز استفاده می‌شود. وجود این تجربه تاریخی مهم است؛ زیرا نشان می‌دهد منطقه توان مدیریت خطر بالقوه انتشار یا نظامی شدن فناوری‌های هسته‌ای را از طریق ساز و کارهای شفاف‌سازی و همکاری دوطرفه ایجاد کرده است؛ اما همین مسیر نیز نشانگر آسیب‌پذیری بالقوه نسبت به پیامدهای حقوق بشری در صورت شکست کنترل‌ها یا وقوع رویدادهای مخرب است.

چارچوب‌های حقوقی و کنوانسیون‌های بین‌المللی مرتبط

برای بررسی حقوق بشری این موضوع باید چارچوب‌های چندلایه را در نظر گرفت: الف) معاهدات منع یا کنترل تسلیحات، ب) حقوق بین‌الملل بشردوستانه و جنایی بین‌المللی و ج) اسناد حقوق بشری بین‌المللی و منطقه‌ای که حقوق بنیادین مثل حق حیات، سلامت و محیط زیست سالم را تضمین می‌کنند.

معاهدات منع و کنترل WMD

پیمان‌ها و کنوانسیون‌های متعددی در سراسر جهان جهت منع و یا کنترل کشورها در استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی به وجود آمده‌اند و لازم الاجرا هستند که عبارتند از:

- پیمان منطقه‌ای: معاهده تلاتولکو (Treaty of Tlatelolco) که منطقه آمریکای لاتین و کارائیب را به‌عنوان منطقه‌ای عاری از سلاح‌های

هسته‌ای اعلام می‌کند، یکی از پایه‌های حقوقی منطقه‌ای در برابر اشاعه هسته‌ای است و مالکیت، استقرار یا به‌کارگیری سلاح هسته‌ای در قلمرو اعضا را ممنوع می‌سازد. این معاهده تعهد منطقه‌ای مهمی علیه گسترش هسته‌ای فراهم ساخته است:

- **کنوانسیون منع سلاح‌های شیمیایی (Chemical Weapons Convention - به اختصار CWC):** این کنوانسیون توسعه، تولید، نگهداری و استفاده از سلاح‌های شیمیایی را ممنوع و تخریب ذخایر و امکانات تولید را تکلیف می‌کند. این کنوانسیون، تحت نظارت سازمان منع سلاح‌های شیمیایی (OPCW) اجرا می‌شود. تعهدات کشورها برای نابودی ذخایر و همکاری‌های نظارتی، جنبه پیشگیرانه و اجرایی مهمی دارد؛

- **کنوانسیون منع سلاح‌های بیولوژیک (Biological Weapons Convention):** توسعه، تولید و نگهداری سلاح‌های بیولوژیک و سمومی که برای اهداف خصمانه طراحی شده‌اند را ممنوع می‌سازد و بیانگر اجماع بین‌المللی بر رد استفاده از عوامل زیستی به‌عنوان سلاح است؛
- **پیمان عدم اشاعه هسته‌ای (NPT):** پیمانی جهانی که هدفش جلوگیری از گسترش سلاح‌های هسته‌ای، ترویج استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای و پیگیری خلع سلاح هسته‌ای است؛ این پیمان و ساز و کارهای آژانس بین‌المللی انرژی اتمی برای تضمین عدم نظامی شدن برنامه‌های هسته‌ای غیرنظامی حیاتی هستند.

حقوق بین‌الملل جزایی و بشردوستانه

استفاده از برخی روش‌ها و ابزارها از جمله استفاده از گازها یا مواد سمی در حقوق بین‌الملل بشردوستانه مطلقاً ممنوع یا در شمار جنایات خاص هست؛ علاوه بر آن، اصلاحات و متون مرتبط در لایحه حقوق کیفری بین‌المللی (قانون رم، Rome Statute) مواردی مثل «به‌کارگیری سم یا سلاح‌های سمی» یا «به‌کارگیری گازهای خفه‌کننده، سمی یا مشابه» را در مجموعه جنایات جنگی قرار داده‌اند که می‌تواند مبنای پیگیری کیفری در سطح بین‌المللی باشد.

اسناد حقوق بشری منطقه‌ای و بین‌المللی

از منظر حقوق بشر، کنوانسیون‌ها و معاهداتی چون میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (ICCPR)، میثاق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (ICESCR) و نیز کنوانسیون منطقه‌ای آمریکایی حقوق بشر (American Convention on Human Rights / Pact of San José) تعهد دولت‌ها را نسبت به حفاظت از حق حیات، سلامت، اطلاع‌رسانی و دسترسی به عدالت مشخص می‌کنند؛ همچنین نهادهای منطقه‌ای مثل کمیسیون و دادگاه بین‌المللی حقوق بشر آمریکایی می‌توانند به جنبه‌های حقوق بشری پیامدهای به‌کارگیری یا تهدید با WMD رسیدگی کنند.

آثار حقوق بشری به‌کارگیری یا تهدید به استفاده از WMD

در این بخش پیامدهای حقوق بشری از منظر توصیفی-تحلیلی برشمرده می‌شوند:

حق حیات و سلامت عمومی: سلاح‌های هسته‌ای، شیمیایی و بیولوژیک به‌طور بالقوه توان نابودی گسترده جمعیت، ایجاد بیماری‌های مزمن و پیامدهای میان‌نسلی (مثل اثرات ژنتیکی ناشی از تشعشعات) را دارند. حق حیات و سلامت به‌عنوان حقوق بنیادین، در مواجهه با خطرات چنین سلاح‌هایی در معرض تخریب کامل قرار می‌گیرند.

دولت‌ها نه تنها باید از استفاده مستقیم جلوگیری کنند، بلکه باید اقدامات پیشگیرانه، آمادگی در برابر مخاطرات و خدمات درمانی و حفاظتی برای جمعیت فراهم کنند تا از نقض این حقوق جلوگیری شود. این تکالیف از چارچوب‌های حقوق بشری و نیز از مسئولیت عمومی دولت‌ها در حفاظت از شهروندان ناشی می‌شود.

حق به محیط زیست سالم و تأثیرات جمعی: آلودگی ناشی از آزمایش‌های هسته‌ای یا انتشار مواد شیمیایی یا بیولوژیک، خسارات بلندمدت به اکوسیستم‌ها، کشاورزی و معیشت جوامع محلی (به‌ویژه جوامع بومی و دورافتاده) وارد می‌کند. در چارچوب منطقه‌ای

آمریکای جنوبی، جوامع بومی که به خاک و منابع طبیعی متکی هستند، می‌توانند قربانیان اصلی باشند؛ فقدان مقررات زیست‌محیطی قوی یا اجرای ناقص نیز آسیب‌پذیری را تشدید می‌کند. دیدگاه‌های اخیر دستگاه قضایی بین‌المللی-منطقه‌ای به ارتباط محیط زیست سالم و حق حیات اهمیت می‌دهند.

نابرابری تأثیرات و حقوق آسیب‌دیدگان؛ پیامدهای انسانی WMD اغلب نابرابر توزیع می‌شوند: کودکان، افراد مسن، اقشار فقیر و جوامع محروم عموماً بیشترین آسیب را می‌بینند. این امر وجوه تبعیض‌آمیز دارد و الزام دارد که پاسخ‌های دولت‌ها شامل اقدامات جبرانی، دسترسی به مراقبت پزشکی و بازپروری و جبران خسارت برای آسیب‌دیدگان باشد.

چالش‌های اطلاع‌رسانی و حق دسترسی به عدالت

در شرایط تهدید یا وقوع حادثه، شفافیت اطلاعاتی و دسترسی به داده‌ها برای اقدامات حفاظتی حیاتی است. دولت‌ها باید اطلاعات علمی و رهنمودهای محافظتی را به‌موقع و قابل دسترس منتشر کنند؛ در غیر این صورت نقض حق اطلاع‌رسانی و حق تصمیم‌گیری آگاهانه برای شهروندان رخ می‌دهد.

تجربه و واکنش نهادی در آمریکای جنوبی؛ نقاط قوت و کاستی‌ها

معاهده تلاتولکو و ساز و کارهایی مانند ABACC مثال‌هایی از تعهد منطقه‌ای به خلع سلاح و شفافیت هستند که از منظر حقوق بشری هم ساز و کارهای پیشگیری از خطرات گسترده فراهم کرده‌اند. همکاری‌های نظارتی و الحاق به کنوانسیون‌های جهانی (CWC, BWC, NPT) چارچوب‌های حقوقی لازم را ایجاد می‌کنند. اما با وجود پیوستن به معاهدات، خلاءهای اجرایی، کمبود منابع فنی و گاهی اولویت بخشی به منافع سیاسی-امنیتی باعث شده تا اقدامات پیشگیرانه و مکانیزم‌های مسئولیت‌پذیری قوی همواره برقرار نباشند. علاوه بر این، تهدیدهای نوظهور مانند استفاده احتمالی توسط بازیگران غیردولتی یا «تهدید ترکیبی» در عصر بیوتروریسم، نیازمند به‌روزرسانی ابزارهای حقوقی و توان نظارتی است.

مسئولیت‌ها، کف‌سازی و جبران

• تکالیف جلوگیری و همکاری بین‌المللی: از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه، دولت‌ها تکلیف «اولیه» برای جلوگیری از نقض گسترده حقوق بشر دارند که یکی از آنها به‌کارگیری همه ابزارهای قانونی، فنی و سیاسی برای ممانعت از دستیابی، توسعه یا استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی است. این تکالیف شامل همکاری منطقه‌ای و بین‌المللی در حوزه نظارت، شفاف‌سازی و تبادل اطلاعات است. کنوانسیون‌های تخصصی (CWC, BWC, NPT) این تعهدات را به شکل حقوقی مشخص کرده‌اند.

• مسئولیت کیفری و روندهای بین‌المللی: استفاده عمدی از سلاح‌های کشتار جمعی که منجر به حملات گسترده علیه غیرنظامیان شود، می‌تواند در چارچوب حقوق کیفری بین‌المللی (جرائم جنگی، جنایات علیه بشریت) مورد بررسی قرار گیرد؛ مقررات رم نیز به‌کارگیری وسایل سمی یا گازهای سمی را مشمول جنایات جنگی دانسته است که می‌تواند مبنای پیگیری کیفری بین‌المللی باشد.

• حقوق قربانیان و جبران: ایجاد ساز و کارهای ملی و منطقه‌ای برای جبران، درمان و بازتوانی قربانیان حیاتی است. این شامل دسترسی قربانیان به رویه‌های قضایی، برنامه‌های درمانی بلندمدت، حمایت‌های مالی و احیای محیط‌های آسیب‌دیده می‌شود.

پیشنهاد‌های سیاستی و حقوقی

- تقویت نهادهای نظارتی ملی و منطقه‌ای: تقویت ظرفیت‌های فنی (مثلاً آزمایشگاه‌ها، نظام‌های هشدار سریع، سامانه‌های اطلاعاتی) و حمایت مالی-آموزشی برای کشورهای با منابع محدود؛
- گسترش شفافیت و مشارکت اجتماعی: تدوین پروتکل‌های اطلاع‌رسانی عمومی و مشارکت جوامع محلی (به ویژه جوامع بومی) در

برنامه‌های آماده‌سازی و پاسخ به حوادث؛

- تلفیق حقوق بشری در سیاست‌های امنیتی: هر سیاست کنترل تسلیحاتی باید ارزیابی اثرات حقوق بشری داشته باشد و ضامن حفاظت از اقشار آسیب‌پذیر باشد؛
- ساز و کارهای پاسخ به قربانیان: ایجاد صندوق‌های جبرانی منطقه‌ای یا ملی، برنامه‌های درمانی میان‌دوره‌ای و مکانیزم‌های شناسایی و ثبت آسیب‌دیدگان؛
- آموزش حقوقی و فنی برای تصمیم‌گیران: افزایش دانش حقوقی-فنی مقامات در زمینه تعهدات معاهداتی و پیامدهای حقوق بشری تا سیاست‌گذاری مبتنی بر شواهد و قانون صورت گیرد؛
- تقویت همکاری بین‌المللی و استفاده از ساز و کارهای قضایی بین‌المللی در صورت نقض جدی: کشورهای آمریکای جنوبی باید از ابزارهای بین‌المللی نظیر ساز و کارهای قضایی بین‌المللی یا ارجاع به نهادهای بین‌المللی به‌عنوان آخرین سد برای احقاق حقوق قربانیان استفاده کنند.

نتیجه‌گیری

تحلیل‌ها نشان می‌دهد که آمریکای جنوبی با وجود تعهدات منطقه‌ای و تجارب موفق‌مانند معاهده تلاتلولکو و نهادهای همکاری همچون ABACC، همچنان در معرض مخاطرات بالقوه ناشی از سلاح‌های گسترده جمع‌شده است که اگر لازم الاجرا و پیشگیرانه با آن برخورد نشود، پیامدهای سنگین حقوق بشری خواهند داشت. رویکرد مؤثر باید ترکیبی از تعهدات حقوقی (عضویت و اجرای کنوانسیون‌های مربوط)، ظرفیت‌سازی فنی، شفافیت و تأمین حقوق قربانیان باشد. حقوق بشر نه یک مصلحت فرعی که هسته مرکزی هر استراتژی کاهش خطر WMD است؛ حفاظت از حق حیات، سلامت و محیط زیست سالم نیازمند تبدیل مفاهیم به سیاست‌ها و رویه‌های قابل اجراست و این کار بدون همکاری منطقه‌ای و بین‌المللی و بدون تضمین دسترسی قربانیان به عدالت و جبران، کامل نخواهد شد.

منابع

- Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean (OPANAL). (1967). Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean (Treaty of Tlatelolco). Retrieved from <https://www.un.org/nw/z/content/treaty-tlatelolco>
- Brazilian-Argentine Agency for Accounting and Control of Nuclear Materials (ABACC). (n.d.). About ABACC: Mission, structure, and bilateral safeguards. Retrieved from <https://www.abacc.org.br/es/>
- Organization for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW). (1993). Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction (Chemical Weapons Convention). Retrieved from <https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention>
- United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA). (1972). Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction (Biological Weapons Convention). Retrieved from <https://disarmament.un.org/treaties/t/bwc>
- International Atomic Energy Agency (IAEA). (1968). Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT). Retrieved from <https://www.iaea.org/publications/documents/infcircs/treaty-non-proliferation-nuclear-weapons>
- International Criminal Court (ICC). (1998). Rome Statute of the International Criminal Court. Retrieved from <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>
- United Nations Human Rights Office (OHCHR). (1966). International Covenant on Civil and Political Rights

(ICCPR). Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

- United Nations Human Rights Office (OHCHR). (1966). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR). Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>
- Organization of American States (OAS). (1969). American Convention on Human Rights (Pact of San José). Retrieved from https://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm
- United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA). (n.d.). Overview of Weapons of Mass Destruction and Disarmament Efforts. Retrieved from <https://disarmament.unoda.org/en/our-work/weapons-mass-destruction>

